

МІЖ БАЛТИКОЮ І ПОНТОМ: ВІДКРИВАЮЧИ СТОРІНКИ ПРАІСТОРІЇ ЄВРОПИ

Нині, коли на найвищому рівні проголошено необхідність польсько-української співпраці в різних галузях — економічній, науковій, культурній, варто звернутися до історії спільного проекту, який успішно працює близько 10 років. З 1991 р. діє проект спільних польсько-українських наукових досліджень праісторії пограниччя між Східною та Західною Європою. Цей міжнародний дослідницький проект отримав назву видання, яке було започатковано на початку 1990-х років групою археологів з Познані та Києва — «Baltic-Pontic Studies», тобто «Балтійсько-понтійські дослідження»¹. На меті було дослідження історії земель між Балтикою на півночі та Чорним морем — давнім Понтом Евксинським — на півдні в ті далекі часи, коли ще не існувало ні Польщі, ні України, ні інших європейських країн, а наші далекі предки розмовляли нині забутими мовами праісторичної Європи. Нам було цікаво звернутися до тих часів, коли реально існувала ситуація, про яку тільки мріють і яку проголошують за свою мету сучасні політики. Адже якихось сім — п'ять тисяч років тому вже існувала Європа без кордонів, без поділу на «Схід» і «Захід», Європа, певною мірою об'єднана спільними економічними інтересами та культурними цінностями.

Давня історія, власне — праісторія, тобто історія дописемна, має наразі не менше, а може, навіть більше тих «білих плям», ніж історія новітня. Кордони, які розділили Європу останніми сторіччями, так само розділили її археологію та давню історію. Праісторію, фактично єдину для величезних, як на наші часи, територій, було розділено на десятки локальних «давніх історій». Цей процес не зачепив хіба що історію Римської імперії, яка два тисячоліття тому чи не вперше з доісторичних часів збирала в єдиних межах принаймні частину європейських країн. І, зрозуміло, історики, археологи, які досліджують цей період, працюють «єдиним фронтом», чого не можна сказати про попередні епохи. Отож, навіть за мірками європейськими «Балтійсько-понтійські дослідження» мали стати певним проривом у вивченні праісторії.

Був ще один вимір цих досліджень. Тривалий час археологічна наука в Україні існувала в замкненому, певною мірою штучно створеному просторі, і це не могло не відбитися

на уявленнях про історію давню. Усі давні археологічні культури «виростали» винятково на «місцевій основі», «розвивалися», переростаючи одна в іншу, від епохи до епохи. Виняток було зроблено хіба що для скіфів та античних міст на півдні. Цей ізоляціонізм підтримували майже повна відсутність контактів з колегами за рубежем, навіть із «братських» країн, та неможливість безпосередньо ознайомитися з археологічними колекціями.

Хоча видання іноземними мовами надходили тоді до бібліотек України регулярніше, ніж нині, але ті мови ще треба було добре знати або вивчити, не кажучи про те, що такі зацікавлення «нагорі» не сприймали схвально. Крім того, контакти з іноземними археологами та праця на розкопках в інших країнах були привілесом учених з Москви та Петербурга.

Зрештою, на початку 1990-х років ми отримали свій шанс дещо змінити цю ситуацію. Працю над «Балтійсько-понтійськими дослідженнями» було побудовано таким чином. Насамперед спільно було визначено кілька актуальних тем, які потребували детального вивчення і були забезпечені цікавими археологічними матеріалами. По тому ці матеріали опрацьовували й готували до видання. Вони були ґрунтом для проведення різноманітних природничих досліджень — адже треба було отримати всю або принаймні більшість інформації, прихованої в цих джерелах. Було отримано серії ізотопних дат, які дали змогу точно датувати старожитності. Кожну категорію матеріалів — кераміку, знаряддя праці, зброю — детально опрацьовували фахівці саме з цих галузей. Підсумкові статті готували спільними зусиллями, поєднуючи досвід та знання науковців із різних країн.

Приказка, що краще один раз побачити, для археолога є правилом № 1.

Поступ у наукових студіях був би неможливим без відвідання археологами музеїв та фондосховищ як в Польщі, так і в Україні. Українські археологи отримали змогу оглянути колекції, які їх цікавили, в Хелмі, Любліні, Кракові, Варшаві, Познані. Польські вчені чи не вперше за останні 50 років об'їхали Поділля, Волинь, працювали в Києві.

До редакційної колегії входять археологи з Польщі, України, Білорусі. Незмінним редактором серії є професор доктор Олександр Косько.

Втіленням майже десятирічної праці ста-

ли 9 томів «Baltic-Pontic Studies». Дев'ять книжок в палітурках чорного кольору вже стоять на полицях бібліотек університетів та археологічних інституцій Європи та Північної Америки. Постає питання: а чи будуть читати «Baltic-Pontic» археологи на Заході, серед яких знання слов'янських мов не так поширене, як знання англійської чи німецької серед їх колег на Сході? Уже читають і читатимуть — адже це видання виходить винятково англійською мовою. Ідеться не про стислі резюме або висновки до статей. Серія повністю публікується англійською мовою, яка de-facto стала міжнародною мовою археологічної науки. Таким чином «Baltic-Pontic Studies» презентує міжнародному співтовариству археологію та праісторію польських та українських земель, здобутки вчених цих країн.

Зробимо короткий огляд 9 томів «Baltic-Pontic». У першому український археолог В. Ключко видав каталог знайденої під час розкопок в Україні зброї різних племен з II тис. до н. е. — доби Мікенського царства, Троянської війни². На його думку, деякі племена з півдня України були причетні до відомих історичних подій на Давньому Сході, зокрема брали участь у навалі «народів моря».

Другий том («Номадизм та пасторалізм між 5000—1500 р. до Христа») ³, що мав уже шість авторів — С. Кадрова, В. Ключка, О. Коська, С. Пустовалова, Ю. Рассмакіна, М. Відейка, було присвячено часам більш давнім — від V до III тисячоліття включно — і темам, щодо яких активно дискутують археологи на Заході. Трипільська культура і степові народи, ремесло, військова справа і суспільний лад «курганних культур» — ось перелік основних тем цієї збірки.

Третій том («Могильники софіївського типу») ⁴ мав відкрити науковому світові майже забуті старожитності, досліджені в Україні ще в 1940—1960-х роках, могильники «останніх трипільців» на середньому Дніпрі, під Києвом. Це було перше повне видання цих матеріалів з додатком усіх можливих спеціальних досліджень. Київська радіовуглецева лабораторія опублікувала першу серію ізотопних дат (перевіривши при цьому в майстерності своїх колег з Берліна та Оксфорда, які не змогли дати раду кальцинованим кісткам з поховань), що дало змогу визначити їх вік між 2900—2750 рр. до н. е. Чи не вперше фахівцями на значному фактичному матеріалі (зброя, кераміка, крем'яярство, поховальні звичаї) було окреслено широкі кола контактів та зв'язків давніх мешканців долини Дніпра, які сягали на Заході території Словаччини та Польщі!

Робота над третім томом стала вихідною точкою для подальшого вивчення взаємодії давніх народів і культур у VI—III тис. до н. е. Стало зрозуміло, що давні некрополі над Дніпром — то лише певний епізод давньої історії, яка має свій початок. Для пошуків автору знадобилися відрядження до музеїв та фондів у Польщі, Словаччині, і на це було отрима-

но фінансування з польської сторони. Результати цих досліджень, які мають непогану перспективу, викладено у 9 томі «Baltic-Pontic».

Четвертий том було цілком присвячено одній із загадкових давніх культур Європи — культурі кулястих амфор, яка походить з IV—III тис. до н. е.⁵ По ній zostалися тисячі могил, в яких знаходять своєрідні посудини з вушками — то і є «кулясті амфори». Тривалий час цю культуру вивчали нарідно, а «Baltic-Pontic» поєднав нові матеріали та концепції археологів з Білорусі, Росії, Польщі та України: М. Шміт, Ю. Малсєва, Й. Шібьора, М. Чернявського, М. Кривальцевича, І. Серлюкової, В. Комапа та ін. Хронологічні студії знову було підтверджено великою серією дат, підготовленою в Київській лабораторії під керівництвом М. Ковалюха. Чи не вперше в історії археологи чотирьох європейських країн об'єднали свої зусилля для вивчення цього історичного феномена.

П'ятий том став свідченням зростання авторитету «Baltic-Pontic» як видання. Коли у Лодзі 1997 р. відбулася міжнародна археологічна конференція, підтримана різними фундаціями, у тому числі IREX, її організатори звернулися до видавців із пропозицією опублікувати свої матеріали як п'ятий том за назвою «По той бік Балканізації»⁶. У статтях під цим гаслом йшлося про альтернативні шляхи поширення відтворювального господарства (а відтак — і цивілізації) в Європі у найдавніші часи. Серед учасників конференції та авторів тому були й українські археологи — Д. Телегін, Л. Залізняк, І. Потєхіна, Д. Нужний, Н. Котова, О. Яневич.

Шостий том теж містив матеріали міжнародної конференції, але проведеної в межах проекту «Baltic-Pontic». Її було присвячено проблемі тшинецької культури з II тис. до н. е.⁷ За цією назвою криється широке коло племен на землях Західної та Східної Європи, дискусія про історію яких тогочасно вже понад півстоліття. Сама конференція відбулася восени 1997 р. у давньому палаці серед дубового лісу, в Обжиську. Тиждень тривали наукові доповіді та дискусії між археологами з кількох країн Європи. Усі матеріали було видано мовою оригіналу в грубесному томі з кольоровою обкладинкою, а вибрані статті потрапили до проекту «Baltic-Pontic». В. Ключко презентував металургію східного регіону поширення тшинецьких племен, Ю. Кириленко та В. Отрошенко — сосницьку культуру. Спільну роботу працівників Київської радіовуглецевої лабораторії М. Ковалюха, В. Скрипкіна та молодого археолога С. Лисенка було присвячено ізотопній хронології унікальної пам'ятки — тшинецького некрополя біля с. Малополовельке. У заключній статті О. Косько та В. Ключко розглянули «Тшинець» як кордон між цивілізаціями бронзового віку Східної та Західної Європи.

Сьомий том було присвячено питанням

ізотопного датування культур мідного та ранньобронзового віку — трипільської, ямної, катакомбної та ін.⁸ Нові серії дат, отримані в Київській радіовуглецевій лабораторії, зробили справжній переворот у датуванні цієї доби. Зрештою, йдеться про більш ранній вік усіх археологічних культур: наприклад, установлено, що трипільська припинила своє існування між 2900—2750 роками до н. е., а не 2400—2200 рр., як зазначено в багатьох працях. Існування ямної та катакомбної культур не виходить за межі III тис. до н. е., хоча раніше їх зараховували до початку II тис. Цей історичний період отримав, нарешті, пристойні хронологічні рамки, які можна зіставити з історією інших країн Європи.

Восьмий том став ніби продовженням і разом з тим завершенням тому четвертого, адже в ньому М. Шміт збирила й проаналізувала всі матеріали культури кулястих амфор на сході Європи⁹. Своєрідним додатком до цього тому стане українське видання (разом з Ю. Малєєвим) каталогу всіх знахідок культури кулястих амфор з України.

Останній, дев'ятий, том цілком присвячено одній із найвизначніших культур мідного віку — трипільській¹⁰. Його тема — Трипільля в європейському контексті. Тут зібрано всю наявну інформацію про міжкультурні відносини цієї культури «в західному напрямку» у V—III тис. до н. е. Статті Т. Мовші, О. Цвек, В. Круца і С. Рижова, Т. Ткачука, М. Відейка показали «трипільський» погляд щодо цієї проблеми. З польської сторони С. Кадров, А. Закощельна, Я. Будзішевський досліджували західних сусідів Трипільля в різних аспектах. Усе це дасть змогу точніше встановити місце і виявити значення трипільської цивілізації у давній історії Європи.

У травні 2000 р. у м. Брест (Білорусь) відбувся міжнародний симпозіум за участю археологів із Білорусі, Польщі, Росії та України під назвою «Ад неолітизації до початку епохи бронзи»¹¹. Так закінчився черговий цикл роботи над спільним дослідницьким проектом.

Чи має проект перспективи? Вважаю, що так. З наукового погляду є значний простір для подальших досліджень, адже ми тільки почали відкривати «terra incognita» спільної європейської праісторії — і собі, і світові. Собі — завдяки співпраці, світові — завдяки поширенню інформації «головною

мовою» археології. Проект «Baltic-Pontic Studies» став визнаною «маркою» з досить тривалим для сучасного археологічного видання стажем — 10 років. Наразі це єдине подібне видання на сході Європи взагалі.

Нині учасники проекту працюють над пошуком його подальшої підтримки — як у Польщі, так і в Україні. Адже в праісторії краю між Балтикою і Понтом лишилося ще чимало непрочитаних сторінок. У найближчі три роки планується дослідити хронологію племен ранньобронзового віку (кінець IV—II тис. до н. е.) на Волині та півдні України. Планується провести міжнародні конференції. І ми впевнені, що проект «Baltic-Pontic Studies» триватиме далі, відкриваючи нові сторінки праісторії Європи.

¹ Kosko A. Zarys historii i perspektyw rozwoju «Poznansko-Kijowskiego» programu studiów nad Prehistoria Bałtycko-Pontyjskiego Miedzymorza // *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej*. — Oicow, 2001. — S. 441—446.

² *Weapons of the Tribes of the Northern Pontic Zone in the 16th—10th Centuries BC*, by Viktor Klochko // *BPS*. — 1992. — 1.

³ *Nomadism and Pastoralism in the Circle of Baltic-Pontic Early Agrarian cultures: 5000—1650 BC* / Ed. A. Kosko // *BPS*. — 1993. — 2.

⁴ *Cemeteries of Sofievka Type* / Ed. A. Kosko // *BPS*. — 1994. — 3.

⁵ *Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950—2350 BC* / Ed. A. Kosko // *Ibid.* — 1995. — 4.

⁶ *Beyond Balcanization*, edited by Lucyna Domanska, Ken Jacobs and Aleksander Kosko // *Ibid.* — 1998. — 5.

⁷ *The Trzyniec Area of the Early Bronze Age Civilization: 1950—1200 BC*, edited by Aleksander Kosko // *Ibid.* — 1998. — 6.

⁸ *The Foundations of Radiocarbon Chronology of Cultures between the Vistula and Dnieper: 3150—1850 BC* / Ed. A. Kosko // *Ibid.* — 1999. — 7.

⁹ *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950—2350 BC* / Ed. M. Szmyt // *Ibid.* — 1999. — 8.

¹⁰ *The Western Border Area of the Tripolye Culture* / Ed. A. Kosko // *Ibid.* — 2000. — 9.

¹¹ *Відейко М.Ю.* Міжнар. симпозіум «Ад неолітизації до початку епохи бронзи». — Брест, трав. 2000 р. // *Археологія*. — 2000. — № 1.

Одержано 12.02.2002